

KOVÁCS FLÓRA

A hasonlatokban őrlés

*Nemes Nagy Ágnes Kettős világban
című kötete idején keletkezett versei*

„Így szívja, őrlí elmém a világot.
Hasonlatokban őrlí: roncsot ér”¹

Hadijelvény

Nemes Nagy Ágnes első, *Kettős világban* című kötetében² a költői nyelv működésmódjának képébe sűríti a megismerés és a félelem kérdéskörét. E két problémaegyüttes végighúzódik egész költészetén, ám már az első könyvében nagyon éretten vetítődik elő. Valójában egy olyan szemlélet figyelhető meg, amelynél az irodalom területe és a világ megismerése szorososan összetartozik.³ Nem felejtendő el ugyanakkor, hogy mindez nem megnyugtató képek sorával tárul elénk. Az irodalmi nyelv néhol brutalitásában ragadható meg.

Ahhoz, hogy ennek a nézőpontnak a lényegi elemeit fel lehessen tárni, a szerző későbbi esszé-, tanulmánykötetéhez, a *Metszetekhez*⁴ szükséges fordulni, hiszen abban Nemes Nagy Ágnes jellemzi a költészet és egyáltalában az irodalom „érzékletességhez” való viszonyát.⁵ Azt sugallja, hogy művészeti águnk valamelyest elmarad a többitől, azaz az „érzékletes” művészetektől a „láthatóvá, hallhatóvá, foghatóvá”⁶ tevés tekintetében, pár sorral lejjebb azonban már pontosít, hiszen a szavak hangzása mégiscsak a segítségünkre van. Továbblepve elkezd érvelni a költői kép mellett, amelynél megtörténik az irodalom határának próbája: „költői képnek, hasonlatnak, metaforának, vagyis a költői eszközök képi birodalmának nevezünk. A kép, ez az átvitt értelmű látvány, a költői szöveg legmerészebb, legnagyobb nyújtózása az érzékelhető felé. Természetesen nem éri el azt, ami után nyújtózik. [...] Olyan gesztus a kép a versben, amely minduntalan megpróbálja elérni saját határait, megpróbálja elérni, amit ábrázol, és – legjobb változataiban – kis híján, majdnem, szinte-szinte el is éri.”⁷ Nemes Nagy Ágnes számára a költői képek közül a hasonlat bír kiemelt érvénnyel: nemcsak majdnem elérjük általa az irodalom határát, hanem neki köszönhetően ismerjük meg a környező világot. Ebben az értelmezésben a hasonlat képes a világ entitásainak meghatározó tulajdonságait jelezni. Természetesen ez az interpretáció is érezteti, mára már megszokott módon, a metafora központi pozícióját, azt, hogy a hasonlat a metafora egy típusa. Ezt a kijelentést ugyanakkor messze meghaladja Nemes Nagy Ágnes gondolati hálója, lévén, hogy a hasonlat működési módját egy metaforának tünteti fel: „[a] hasonlat ismeretszerző készségünk egyik metaforája”⁸. Miközben modelálja az ismeretszerzést, aközben nyelviileg teremtett egységei „ráismertetnek”⁹ a világ egy vagy több entitásának lényegiségére.

„Mint iszap, gyöngye hegy belébe málló,
mely önmagától sülve körbe fortyog,
mint visszaforgatott nagy húsdaráló,

1 Nemes Nagy Ágnes, *Hadijelvény* = N. N. Á., *Kettős világban*, Bp., „Újhold” kiadás, 1946., 19.

2 Nemes Nagy Ágnes, *Kettős világban*, Bp., „Újhold” kiadás, 1946.

3 Hernádi Mária 2012-es kötetében a tájproblematika felől elemzi már a *Kettős világban* is, ugyanakkor megemlíti egy olyan fogalmi hálót, amely „a félelem (rettegés), a vágy (szomjúság) és a cél (ismeret)” köré csoportosul ebben a kötetben, vö.: Hernádi Mária, *A névre szóló állomás. Nemes Nagy Ágnes prózakölteményei*, Bp., Szent István Társulat, 2012., 83.

4 Nemes Nagy Ágnes, *Metszetek*, Bp., Magvető, 1982.

5 Schein Gábor is megjegyzi könyvében, hogy Nemes Nagy Ágnes művei esetében figyelniük érdemes a költő önnön kommentárjaira, egyáltalában a költészetet érintő fejtegetéseire, vö.: „[b]ár a műveket önmagukban, illetve egymáshoz való viszonyukban érdemes elemeznünk, azért nem tekinthetünk el a szerző önértelmezésétől sem, azt is legalább egy lehetőségnek kell elfogadnunk. Különösen azért, mert Nemes Nagy Ágnes egyike legtudatosabb költőinknek, ami azt jelenti, hogy alkotás közben erőteljesen ellenőrzi a nyelv autonóm játékát, és saját elkészült alkotásaival szemben meg tud maradni a szöveg radikális másságát tiszteltben tartó kívülrőlállónak” = Schein Gábor, *Nemes Nagy Ágnes költészet*, Bp., Belvárosi Könyvkiadó, 1995., 6.

6 Nemes Nagy Ágnes, *A vers mértana* = N. N. Á., *Az élők mértana* I, szerk. és utószó Honti Mária, Bp., Osiris, 2004. (Osiris Klasszikusok), 84–189., 89.

7 Uo., 90.

8 Uo., 122.

9 Vö.: „[a] hasonlatok e csoportjának jellegzetessége, hogy nem a meglepetéssel dolgozik, hanem a ráismertetéssel” = uo., 92.

mely befelé nyel minden tömör kortyot –
így szívja, örli elmém a világot.
Hasonlatokban örli: roncsot ér.”

Hadijelvény

Nem hagyható figyelmen kívül, hogy itt egymásra következő mozdulatok mennek végbe: ismeretszerzés és ismertetés. Nem érdemes feledni a hasonlat természetében benne rejlő mozgást, amelyet két tárgy „összefényképezéseként”¹⁰ tarthatunk számon¹¹. A *Kettős világban* esetében még nem a kiforrott Nemes Nagy Ágnes-i objektív líra kereteiben kell gondolkodni, ellenben kétségtelen, hogy már ennél a kötetnél létrejön az a harmadik kép, amely a két szélső (tárgy) „összefényképezéséből” keletkezve magában rejti azt a névtelent, amely éppen a hasonlatnak köszönhetően vált megnevezhetővé: „[h]a viszont a képet nemcsak úgy tekintjük, mint két tárgy közötti ideiglenes vagy tartós kapcsolatot, hanem mint új elemet létrehozó komplex jelet, akkor mintegy saját szemünkkel tapasztalhatjuk meg az illékonysággal ellentétes halmazállapot-változást a tudatban: a váratlan kicsapódást, kidermedést, az átmenet, a viszonylat, a füstszerű áttűnések hirtelen névvé, fogalomná szilárdulását. Ez a »név« természetesen maga a hasonlat. Egy új lelki tény, amely megnevezhetővé teszi a világ eddig névtelen árnyalatát”¹².

A hasonlat működéséhez mint mozgáshoz sem párosítható a nyugalom, létrejötte az „összefényképezésnek” köszönhetően feloldotta a két tárgy és azok fogalmkörének, a hozzájuk tartozó szemantikai mezőknek a határát. Ily módon a kettő egymásba nyílása rombolásnak is nevezhető:

„Egyik szótól a másikig
úgy lendüljek vakon,
mint a hasonlat szökdösik
a szétdúlt tájakon...”¹³

Napló, A jelző

Ahhoz azonban, hogy az ismeretszerzés végbemehessen, vagyis hogy „az elme megőrülhesse a világot”, egy megelőző szerv szükséges.¹⁴ Ebben az első kötetben Nemes Nagy Ágnes még a léggel érzékelteti azt, amit majd a későbbiekben a denevérrel¹⁵:

„Mint légy szeme: ezer tükör a bőröm,
a viszonyulás prizmás kínja köt”

Hadijelvény

A *Hadijelvényben* található kép azért vélhető húsbavágóbbnak, mert a légy testéhez a szeme hozzá tartozik, csak egy brutális tettel választható le róla. A denevér ultrahangjai és az állat között ellenben nincs egy ilyen szoros kapcsolódás.¹⁶ A *Kettős világban*-könyv versén megtalálható még egy momentum: a viszonyulás megszűnése, illetve az ismeretszerzés vége egy tényleges vagy pedig egy kvázi-halált eredményezne.

10 Uo., 123.

11 Részint ebből adódik a hasonlat kettős természete.

12 Nemes Nagy Ágnes, *A vers mértana...*, i. m., 124.

A névtelen kapsán semmi esetre sem elodázható, hogy az az íróban és az olvasóban benne rejlik. Vö.: Uo., 174. A hagyatékából előkerült *Kő és hiúság*-írásban is mintha a névtelent érzékeltetné, csak a *kő*, továbbá *mag* megnevezéssel: „[f]élek is tőle olykor, hiszen nincs hatalmamban. Állatokban, növényekben és – igen – kövekben ráismerek néha. Természeti jellegű. // Csak az a vers ér valamit, ami mellőle nő ki, vagy amelyikben legalább egy fotonja, egy lehasadt paránya található. Minden egyéb vers epidermisz-borzolódás, langyos szimpla kávé. // Ő van legbelül, legmélyebben. Sötét, magánvaló. Ha megszűnik: megszűnök. Vagy talán beleolvadok. – Tőle függök. // Minden más hiúság.” = *Nemes Nagy Ágnes hagyatékából* (II.), *Kő és hiúság* (1958. július 14.), (közvettes Ferenc Győző), Holmi, 2008. május, 592–608., 599–601., 601., <http://www.holmi.org/pdf/holmi2008-05.pdf> (Letöltés ideje: 2015. 08. 17.)

13 Nemes Nagy Ágnes, *Napló = N. N. Á., Kettős világban...*, i. m., 15.

14 A legalapvetőbb feltétele természetszerűleg a személyes létezés, vö: Schein, *Nemes Nagy Ágnes költészete...*, i. m., 9.

15 Vö.: „a denevér-költő kibocsátja ultrahangjait, és ha a velük körülptapogatott tárgy megfelel belső igényének, akkor lecsap rá, megeszti, létrehozza a külső és belső azonosságát, vagyis a verset” = Nemes Nagy, *A vers mértana...*, i. m., 107.

16 Nem hanyagolható el, hogy e kötet 1946-ban, vagyis a háború után jelent meg. A háború okozta félelem Nemes Nagy Ágnes költészetén végigvonul. Erről nyilatkozik Schein Gábor (Schein Gábor, *Nemes Nagy Ágnes költészete...*, i. m.) és Lator László (*Lator László emlékezése*, 1., az interjút készítette, összeállította Kelevéz Ágnes, Kupeczky utcai lakás, 1995. május 9., Petőfi Irodalmi Múzeum (Virtuális Kiállítás), <http://www.pim.hu/object.b26e5d86-f6e9-4971-81e6-3d4f5a5cc3a3.ivy> (Letöltés ideje: 2015. 04. 13.) is. Lator majd a későbbi köteteknél az 1950-es évek történéseit ugyancsak említi az okok között.

„s nem törhetem szét, mert e kín az öröm
a sík halál, s kerek téboly között”

Hadijelvény

Az ismeretszerzés és majd a hozzá tartozó ismeret maga nem szülhet nyugalmat. Megléte előtt és birtoklásakor is a rettegés és a félelem tapasztalható. Ez utóbbi mint központi elem a Nemes Nagy Ágnes-lírában markáns, s nem választható le az ismeretről, amely az ismeretszerző alakulását szüli, azaz a változást.¹⁷ Ezt *Az ismeret*ben egy hasonlat a kentaurral mutatja be:

„Mint szomjas kentaurokon,
kiket a vágy feszít,
a hátgerincem, homlokom
mind íves, csupa híd.
Lábam között, lábam felett
elúszik a folyam,
de mily partok, de mily szelek
borzolják bő hajam?”¹⁸

Az ismeret

A kentaur az állandó alakulóban levés, a soha meg nem nyugvás szimbólumává vált kultúrkörünkben.¹⁹ A *hátgerinc* és a *homlok*, az előbbi a legkisebb mozgás miatti alakulás, az utóbbi pedig a „mögötte” megvalósuló értelmezések sokasága miatt szintén aláhúzza a szüntelen folyamatban levés tulajdonságát, csakúgy, mint a *híd*, amelyen a mozgás megvalósul²⁰, továbbá a mozgásban lévő *folyam* és *haj*. A megszűnőben lévő *part* és a *haj* – melyet az emberi testtől már lehetségesen függetlennek sugall a vers – a feltételezhető véget képviselheti. A *híd* majd maga is hordozza a mozgás és a halál jellemzőit akkor, amikor a ködben önnön híd képe kérdőjeleződik meg, és a híd hajónak tételeződik.

„Borzolják? Élek? Nem tudom már.
Elold felleg, folyó,
kőd úszik foszló partjaimnál,
a híd lebeg: hajó.”

Az ismeret

A *Hadijelvény*ben megfogalmazott halál és téboly az ismeretszerzés és így az interpretálás felfüggesztése okán egynek értelmezhető. E kettő kötődése a háborúhoz hangsúlyos ebben a költészetben²¹, ugyanakkor nem lehet elsiklani afelett sem, hogy milyen nagy jelentőséget tulajdonít a *Kettős világban* az elmének, az agyvelőnek, a koponyának és ezek „kifor-

17 Az ismeret szerzésének megállíthatatlansága adódhat ugyanakkor az értelmezés megállíthatatlanságából.

18 Nemes Nagy Ágnes, *Az ismeret* = N. N. Á., *Kettős világban...*, i. m., 20.

19 Vö.: Bretter György, *Kentaurok dilemmája* = B. Gy., *Vágyak, emberek, istenek*, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1970, 111–124.

20 Schein az utazás és a megismerés kapcsolatáról nyilatkozik e költői időszak kapcsán, Vö.: Schein, *Nemes Nagy Ágnes költészete...*, i. m.

21 A névtelen fogalmának összetettségét leírja Nemes Nagy Ágnes: a névtelen részint a már érintett tárgy-problematikában van jelen, részint a 20. század költészetének lehetőségeiben, részint pedig feldereng a 20. század történéseinek szerencsétlen tapasztalatában: „[a] 20. századi vers csak módot, alkalmat ad arra, hogy a névtelenek szerepét a versben élesebben érzékeljük a több évezredek gyakorlatnál, miután egy csomó, költészetre vonatkozó elképzelésünket, ha tetszik, előítéletünket lebontotta, fellazította, felkapálva, újragondolásra alkalmassá téve a helyzetet. De e névtelenektől, egyes lélektani vagy bármilyen felismerésektől, az ismeretlen meghódításától, úgy érzem, nem választható el az az ugyancsak névtelen, fogalmilag satuba nem fogott, bár ősidők óta gyakorolt emberi tevékenység, ami a művészet maga” = Nemes Nagy Ágnes, *A vers mértana...*, i. m., 172.

dításainak”^{22,23} E tanulmány első megállapításaiban már szóba került a hasonlat elme általi teremtése („így szívja, örli elmém a világot. / Hasonlatokban örli: roncsot ér.”, *Hadijelvény*). Éppen az idézett vers zárul az elme e fizikális tartója, vagyis a koponya széttörésével, azaz ily módon az elme roncsolódásával, így a hasonlatok szaggatásával²⁴:

„de hullva is, akár a hadijelvényt,
magasra tartom széttört koponyám!”
Hadijelvény

Megtörténik a koponya magasba emelése még akkor is, ha már az széttört. E lírában az elme múltbeli léte is bír érvénnyel, pontosan elmúlt létének tulajdonságai miatt.

A koponya emellett a zártságot, már mintegy a rabságot, s ennek a folyamányát, a magányt szintúgy megjelenítheti²⁵, amelynek szerepe talán kevésbé fontos ebben a költészetben, mint az előbbi, azaz a rabság.²⁶ A szörnyben ennek mintegy ellentétéként képes megjeleníteni a ki-kikukucskáló lény, akinek a félt kilépései valamiféle veszélyt hordoznak. Az említett költemény jelentősége azért kimagasló, mert e mű éppen a koponyán belüli és így az értelemnek a megőrzéséért való aggodást viszi színre, miközben pontosan a koponyán belül helyezkedik el az a szörny, amelyet fogságban kell tartani. Ennek a túlzott szabadsága egyben a megőrlést eredményezi. Érdeemes azonban megfigyelni azt a mozgássort, amelyet a vers bemutat:

„Agyvelóm: tó. Hasznos, komoly.
Hullámszik déltől hajnalig,
virágot öntöz, fényt sodor,
s a mélyén lent egy szörny lakik.

Szelíd kis szörny, dicséretes,
a partra néha, félve jár,
körülnéz, iszik, hunyorog,
s kidugott hassal álldogál.

De mostanában szomjasabb.
Jön, s a száján a sűrű lé,
a sűrű holdas éjjelen
mint holdfény csordul kétfelé.

22 A kifordítás és annak örülettel párosítása is olvasható a kötetben:

„s felém mutatják talpukat
a nádak, gyökerek.

Vagy kiszakadt már, mint a fa?
Tán így fordított?
A rend hálóján éjszaka
majd újra fordítok.

Mint eszelősök, hallgatag,
az ég s a tó között
csak vagdosom a szálakat,
és kötök, kötözök.”

A kín formái (Kettős világban..., i. m., 21.)

Ebbe a költeménybe a szerző azonban bevonta az álom terét is.

23 Hernádi szintén említi a koponya jelentőségét, vö.: Hernádi, *A névre szóló állomás...*, i. m.

24 A hasonlat létrejötté a rombolástól, mint láttuk, nem függetleníthető.

25 Vö.:

„Fáraszt, hogy mégis hiába ömölt
fejemre a perc lágy, szirupos árja,
a koponyám: kerek, fanyar gyümölcs,
magányom mégis csonthéjába zárja.”

Alázat (Kettős világban..., i. m., 9.)

26 A hagyatékban maradt versek ezt a képet differenciálhatják, vö.: *Válogatás az első kézzel írt füzetből = Nemes Nagy Ágnes összegyűjtött versei*, szöveg. gond. Lengyel Balázs, Bp., Osiris Kiadó, 1997. (Osiris Klasszikusok), 273–303. Ugyanakkor fontos, hogy Nemes Nagy Ágnes szigorú szerkesztője volt önnön köteteinek, s éppen e differenciált képet sugalló verseket nem vette fel könyveibe.

Figura napkoronggal, 2007. bronz

S mostanában el is hízott,
liheg a csuszamlós kővön,
de önlegyöző szorgalom
nyugtalanítja: egyre jön.

S így gyakran hallom éjszaka
ahogyan illik, nyög, hereg,
s csukladozva a szortyogó
növvő iszapban hentereg.²⁷

A szörny

A mozgássor a szörny térhódításairól ad hírt: önnön határait tágítja ki, jön, hentereg. Ezek mind a tényérésre utalnak. Eközben soron követhető az, ahogyan egy tárgyról, az agyvelőről költői képekben értesülünk. Megismerjük azt a névtelent, a megőrülést (a szörny mozdulatai révén), amelyet a 20. század engedett egyre inkább lírában felfedni²⁸. A képek ténylegesen az irodalom határáig kísérnek, és az örülettől való félelmet tematizálhatják.²⁹

Az ez időben keletkezett *Elégia egy fogolyról* a világtörténelmi örület eredményét mutatja be.³⁰ Nemes Nagy Ágnes többször is nyilatkozott arról, hogy ezt a verset Porgesz Borbála³¹

27 Nemes Nagy Ágnes, *A szörny* = N. N. Á., *Kettős világban...*, i. m., 13.

28 Vö. ezzel párhuzamban az objektív líra kapcsán: Nemes Nagy, *A vers mértana...*, i. m., 108.

29 Lator László családi adatokra is célzó interpretációt közöl: *Lator László emlékezése*, 1...., i. m. <https://www.pim.hu/object.b26e5d86-f6e9-4971-81e6-3d4f5a5cc3a3.ivy>

A családi közegre célzást Lengyel Balázs is megteszi megindítóan szép esszéjében, vö.: Lengyel Balázs, *Két Róma, Emlékezés*, 1948–1993 = L. B., *Két Róma*, Bp., Balassi, 1995., 7–43.

30 Nemes Nagy Ágnes, *Elégia egy fogolyról* = N. N. Á., *Kettős világban...*, i. m., 27–31.

31 Például a Kabdebó Lóránttal való egyik beszélgetésben = *Látkép gesztenyefával* (eredeti megjelenés: Bp., Magvető, 1987.) (*Kabdebó Lóránt interjúja*) = Nemes Nagy Ágnes, *Az élők mértana II.*, szerk. és utószó Honti Mária, Bp., Osiris, 2004. (Osiris Klasszikusok), 189–253., 209.

Porgesz Borbála: „a háború éveiben politikai okból Mária-Nosztrára került, 1944-ben pedig koncentrációs táborba, Bergen-Belsenbe hurcolták. Bár megérte a tábor angol–amerikai felszabadítását, elgyötört állapota, súlyos betegsége miatt alig élte túl a fogság idejét, a svédországi gyógykezelés már nem menthette meg” = Nemes Nagy Ágnes, *Életrajzi jegyzetek, Család* (kéziratos hagyatékából) = N. N. Á., *Az élők mértana II.*, i. m., 168.

Porgesz Borbála ideológia besorolásáról vö.:

N. N. Á.: „Hogy mikor volt ő, mikor nevezte ő magát kommunistának, azt nem tudom, mert előttem soha életében nem nevezte magát kommunistának. Hogy baloldali, természetesen azt tudtuk, de mi is annak számítottunk. Ezek az ámyalatok – ezt is hadd mondjam el –, az Isten áldja meg magukat, ezek összemosódtak, nem lehetett pontosan tudni, hogy ki kicsoda. Egy döntő mozzanat volt akkor: antifaszizmus vagy nem antifaszizmus” = *Látkép gesztenyefával...*, i. m., 209.

Nemes Nagy Ágnes itt leginkább az 1940-es évekről beszél. A hagyatékából előkerült anyagokban is találunk erre vonatkozókat: „Elvégre mi is elhittük-reméltük úgy 45–48-ig, hogy mindennek ellenére jobb világ jön, hogy a náciizmust végül is legyőzték. Úgy látszik: van egy határ. Van egy pillanat vagy inkább pillanatok sora, amikor az ember valamit észrevesz” = *Nemes Nagy Ágnes hagyatékából* (I.), *A népiek* (1980-as évek első fele), (közéletesi Ferencz Győző), Holmi, 2008. április, 430–433., 431., <http://www.holmi.org/pdf/holmi2008-04.pdf> (Letöltés ideje: 2015. 08. 13.)

nevű barátnője emlékére írta.³² Ebben a költeményben kapcsolódásaival szintén jelentős a fentebbiekben említett koponya, agy együttes szereplése. A lírai én a megszólítottnak ekkor még tételez³³ egy nagyon erős, tanokon, elveken alapuló hitet, amely dogmaszerűen él magában a megszólítottban:

„benned, kemény agyadba vágta
merev csodáit már a hit”³⁴

Elégia egy fogolyról

A dogmaszerűség hordoz egy rendről való sajátos gondolkodást, azaz saját rendfogalommal bír, csakúgy, mint ideológiailag ellenkező vetülete. Ebből adódhat az az interpretációs nehézség, amely lehetségesen kétféle rendfogalom szomorú következményét vetíti az elhunyt barátnő kapcsán: az egyik rendfogalom dogmaival elragadta a lányt, teljes azonosulás fedezhető fel rajta; a másik rendfogalom és követői pedig az előző negligálásának vágya miatt ragadták magukkal e személyt.

„[...]Agyaddal vont a mélybe
a rend riasztó szenvedélye.”³⁵

Elégia egy fogolyról

A továbbiak egy ezektől eltérő rendfogalmat sejtetnek, a lírai én és a megszólított általi eddig közöst, az érintkező világuk révén ismertet³⁶, amelyet a felderengő újak meg akarnak szüntetni. Ez nem is vélhető olyan meglepő váagnak, hiszen e világ felfüggesztése már-már benne rejtett magában a világban, a bele-nem-simulás tapasztalatában.

„S szemünkbe ringva, oldozódva,
a táj oly édes habja lejt,
hoggy könnyként buggyan vissza fodra,
mint mohó szájon lanyha tej:
rend, elme, délutáni pázsit,
kibomló holland rózsafáink.

Nem olvadtunk a kertbe mégsem.
Maradtunk növekvő, kemény
magzat az édes anyaméhben,
növelt a fű, formált a fény,
míg egy nap a kavicsra dülve
testünket a világban szülte.”³⁷

Elégia egy fogolyról

Az alakok mintha születésüktől fogva nem azonosulhattak volna a már meglévővel, ennek kemény s egyáltalában nem kívánt jeleit mutatja a vers. A megszólított markáns személyiségét, a változásban elragadottabbat³⁸ majd ki is szakítja a halál, amelynek tényét egy szép képben sikerül Nemes Nagy Ágnesnek érzékeltetni. A mű zárómomentumában vissza tudja hozni az alak gondolkodáshoz, elvekhez kötődését az agy és a könyv említésével.

32 Nemes Nagy Ágnes költészetében kis szerep jut az életrajziságnak, ugyanakkor a szerző e költői periódusában tetten érhető. (Ráadásul e mű esetében még sokszor hivatkozik is rá.) Schein ugyancsak céloz erre az időszakra (Schein, *Nemes Nagy Ágnes költészete...*, i. m., 21.), Ferencz Győző pedig kitágítja e periódust az egész munkásságban fel-feltűnő momentumként az életem utalások feltűnésével (*Ferencz Győző emlékezése*, az interjú készítette, összeállította Kelevéz Ágnes, 2011. augusztus 2., Petőfi Irodalmi Múzeum (Virtuális Kiállítás), <https://www.pim.hu/object.7a4a64ac-c6e3-45de-9590-3a859988c682.ivy> (Letöltés ideje: 2015. 08. 19.).

33 A hagyatékából előkerült anyagok már kissé szkeptikusabbak annak irányában, hogy ha tovább él Porgesz Borbála, vajon dogmatikusan követte volna-e a tanokat, vagy felülírta volna-e önnön esetében azokat. Vö.: *Nemes Nagy Ágnes Hagyatékából I...*, i. m., [Porgesz Borbála (1982. húsvét)], *Porgesz Juci* (1983. október 14.), 430–443., 438–443.

34 Nemes Nagy Ágnes, *Elégia egy fogolyról* = N. N. Á., *Kettős világban...*, i. m., 27.

35 Uo.

36 Nemes Nagy Ágnes és Porgesz Borbála világa között eltérések is nagyban mutatkoznak, vö.: *Nemes Nagy Ágnes Hagyatékából I...*, [Porgesz Borbála] i. m., 440.

37 Nemes Nagy Ágnes, *Elégia egy fogolyról* = N. N. Á., *Kettős világban...*, i. m., 28.

38 Vö.: Nemes Nagy Ágnes, *Látkép gesztenyefával* = N. N. Á., *Az élők mértana II...*, i. m., 210.

„Te kúsznál akkor is előre,
én hátul fogtam sarkadat,
kinyújtott kéz csapott a főre
(te voltál fejfel magasabb),
belédmarkoltak, felmutattak:
s nem kellettél a földi napnak.

[...]

– Téged aztán nyugatra vittek. –
Ruganyos tested, szép agyad,
zöldes félholdja szemeidnek,
kezed valami könyv alatt,
s a tüdővész, a jég, a kamra –
igazságom! Ne hagyj magamra!”³⁹

Elégia egy fogolyról

A szerző az emlékezés nem egy megszokott, már szinte mindennapi tulajdonságához, az emlékgyarapításhoz fordul, hanem az emlékek határba ütközését mutatja meg. A határ maga a koponya: hiába létezik az óhaj akár a megtestesítésre, az eltávozott barát iránti vágy, így a magányosság megmarad. A koponya burkolja az emlékeket, a megtestesítés nem mehet végbe, éppen hogy csak nem sikerülhet. A leginveciózusabb itt az Nemes Nagy Ágnes részéről, hogy egy versben próbálja a megkérdőjelezett testadást ábrázolni; az irodalom és a költészet határig kísérését jelzi, ráadásul egy költői képpel.⁴⁰

„– Nem igaz, hogy bent nő az emlék.
Mint csontos égbolt, kint borul,
s mint koponyákhoz sűrű elmék,
a vágyam évig domborul.
De hozzá nem forr: lenge ék a
élek utolsó buboréka.

Búvárharang? Egy réteg élet
a tested és a vágy között?
Homorú holtodig nem érek?
Az emlék létig töltözött?
Mértékedre hiába vágyom,
csak hordom, hordom bő magányom?”⁴¹

Elégia egy fogolyról

Az előbbieken említett *szép és halál* összefonódása nem társ nélküli Nemes Nagy Ágnes első kötete idején. Erre az egyik legismertebb példa lehet *A szabadsághoz* című költemény⁴², amely hordozza a háború tapasztalatát, csakúgy, mint ennek az időszaknak vagy erre az időszakra reflektáló Nemes Nagy Ágnes-műveknek jelentős hányada.⁴³ Emellett

39 Nemes Nagy Ágnes, *Elégia egy fogolyról* = N. N. Á., *Kettős világban...*, i. m., 28., 31.

40 Vö.: a tanulmány kezdeti fejtegetéseit.

41 Nemes Nagy Ágnes, *Elégia egy fogolyról* = N. N. Á., *Kettős világban...*, i. m., 28.

42 Nemes Nagy Ágnes, *A szabadsághoz* = N. N. Á., *Kettős világban...*, i. m., 25–27.

43 Fontos ezt hangsúlyozni, hiszen Nemes Nagy Ágnes nemegyszer szinte apolitikus költőként tűnik fel a szakirodalomban.

A felidézett időszak tapasztalatát Kabdebó Lóránt is aláhúzza, kitérve a kettősségre: „hogyan dolgozta fel ennek a háborúnak az élményét, amelyik ekkor keletkezett verseiben mindenütt ott kísért, és hogyan tudta ennek a szörnyű időszaknak múltával pillanatok alatt a szenvedés mellett az életörömmel is olyan költészetét teremteni, mint amilyennel akkori verseiben találkozunk?”

[...]

N. N. Á.: „Akkor írtam *A szabadsághoz* című versemet, *A reményhez* című versemet, ezek mind nagyon biztató címűek, erősen vegyül bennük az időszaknak a lendülete, fiatal optimizmusa és féltő keserősége, amely egyrészt a háborús élménynek tulajdonítható, másrészt bizonyos nem kellemes előjeleknek. [...] mindannyian politizáltunk, azt gondoltuk, hogy ez is ránk tartozik. Nem mintha elsősorban politikus érdeklődésűek lettünk volna. De, mondom, abban a hitben éltünk, hogy nagyon sok minden ránk tartozik. [...] 1947-ben férjemmel külföldre mentünk [...] Amikor visszajöttünk, egy másik világba jöttünk vissza. Az *Újhold* hamarosan megszűnt. Azután körülbelül tíz évig nem volt rá mód, hogy ez az írócsoport, amit később újholdasnak neveztek, megjelenessen. Nem volt rá lehetőség, hogy a maga módján mondhasa el azt, amit ő gondol.” = „*A háborúnak vége*” (*Kabdebó Lóránt interjúja*) = Nemes Nagy Ágnes, *Az élők mértana II.*, i. m., 253–264., 253., 262.

ugyanakkor még vissza kell térni az *Elégia egy fogolyról*-versből lehetségesen kinyerhető *szépfogalom*hoz. A már idézett utolsó versszakban találunk előfordulást a szóra, így szoros elemzést tudunk végrehajtani. Az értelmezés nehézségét az adja, hogy a már említett „agy” az elvekhez kötődés, illetve a hagyományunk miatt sem függetleníthető a gondolkodás módjának érzékeltetésétől. Az *Elégia egy fogolyról* azonban képes rájátszani a *szép* filozófiában, elméletben feltűnő azon aspektusára, amely egy tárgy szabadságához köti annak szépségét: egy tárgy akkor nevezhető szépnek, ha önnön akaratának formája alatt szemlélve az, ami, hiszen a szabadságot tudja mutatni a jelenségben.⁴⁴ A célszerűségnek nincs nyoma, ugyanis a versben a megszólított „szép agy”-ához a lírai én nem társít semmiféle, akár morális együtthatót. Ha másképpen lenne, akkor előtte és körülötte nem állnának a testre vonatkozó leírások. Az együtthatókat az olvasó párosítja a költeményhez a keletkezési körülmények ismerete okán.

A *szabadsághoz* esetében felmerülő 'szép'-fogalom két csoportban tárgyalható. Az első feltűnése egy összetett kapcsolatban mutatkozik. Az ábrázolt angyalok „széptekintetű”-ségében:

„Te székesegyház! Csupa ámulás!
Sok fodros angyal! Széptekintetű!
– Innen alulról talpuk óriás,
a fejük pedig keskeny, mint a tű.”⁴⁵
A szabadsághoz

Az angyalok „széptekintetű”-sége gyaníthatóan nem céllal teremtdődik, ám nem feledhető el, hogy ebben a sorban ábrázolt angyalok „széptekintetű”-ségéről van szó, amelynél a megvalósítás sejtetően éppen alárendelődik a tartalomnak. Kérdéses, hogy e sorban a *járulékos szépet*, azaz a *szép*nek és a *jónak* a találkozását⁴⁶ figyelhetjük-e meg. *A szabadsághoz* utolsó két szakaszában lévő *szép* pontosan az együtthatóktól mentességet ábrázolja, azaz a bazsarózsához nem rendelődik semmilyen célszerűség e versben. Az imádathoz igen, de a rózsához nem:

„– Egy bazsarózsa áll az asztalon.
Szépsége tömör, mint egy ékszeré.
Gyönyörű szirma sűrűn, gazdagon
fodorodik a vázán kétfelé.

Ha volna bennem valami imádat,
elébehullnék csukló térdemen:
csakis reá tűzd győztes glóriádat,
mert szép, mert él és mert – lélektelen.”⁴⁷

A szabadsághoz

A szerző a tömörséget nem elhanyagolható módon éppen egy hasonlatban ábrázolja. Az ékszer célszerűsége ugyanakkor nem vonódik rá a rózsára, hiszen nem az ahhoz tapadó utalás-hálót mozgatja be Nemes Nagy Ágnes a költeménybe.

A költő ugyanakkor a két *szép* közé szorítja a halál megjelenéseit, amelyeket – tőle nem tekintető véletlennek – pontosan a száj, a koponya és az áll segítségével mutat be.

„Maradék isten! Vágyad fel-le hurcolt.
Már únlak. Kergén érted nem futok.
Néhány barátom éhenhalt a multkor,
mondom, mivel úgy látszik, nem tudod.

Milyen szalmába haraptak utolsó?
Micsoda szájak, milyen koponyák!
– Adhattál volna tán egy bögre borsót,
tehettél volna pár apróbb csodát.

44 Vö.: Friedrich Schiller, *Kallias, avagy a szépségről* = F. S., *Művészet- és történelemfilozófiai írások*, ford. Papp Zoltán, Mesterházi Miklós, Bp., Atlantisz, 2005, 23–71.

45 Nemes Nagy Ágnes, *A szabadsághoz* = N. N. Á., *Kettős világban...*, i. m., 25.

46 Vö.: „e szabályok révén a szép a jóra irányuló szándék eszközeként lesz használható, arra, hogy az elme önmagát fenntartó és szubjektív általános érvényűséggel bíró hangoltsága támasztékává váljon annak a gondolkodásmódnak, amely csak fáradtságos törekvéssel tartható fenn, viszont objektíve általánosérvényű.” = Immanuel Kant, *Az ítélőerő kritikája*, ford. Papp Zoltán, Szeged, Ictus, 1997, 147.

47 Nemes Nagy Ágnes, *A szabadsághoz* = N. N. Á., *Kettős világban...*, i. m., 26.

A szájukat szeretném újra látni,
a langyos állat, amely szétrepedt –
s Rómába vágyom kerteket csodálni,
és enni sűrű, finom étkeket.”⁴⁸

A szabadsághoz

A koponya egyrészt hordozza azt a jelentéshálót, amely a gondolat termékenységére utal, másrészt az áll és a száj hozzátartozik. A száj és az általa kimondott szó felelőssége, a háború és belőle eredően a halál nagy hangsúllyal bír Nemes Nagy Ágnes költészetében. „*A háborúnak vége*”-interjúbán *A szabadsághoz* és *A reményhez* című verseket a költő egymás mellett említi, mintha ezzel is éreztetné az idézettek kivül olyan kapcsolódásukat, amely a kimondás és a ki-nem-mondás körül összpontosul. Az utóbbi vers a megvallást, annak nehézségét és majd az ehhez tartozó, ebből keletkező ismeretet képes színre vinni.⁴⁹ Ez egy elodázott, a jövőben talán későbbre helyezett cselekedet.

„A keserút majd egyszer kiokádjuk.
Ily keserút nincs mód kimondani,
hisz keskenyebb a torkunk, mint az ágyú.

[...]

S a mozdulat talán, hogy szembenéztünk,
A feltámadás, vagy a feledés?

[...]

s a szó egy cseppel túlcserdül a vágyon,
s a nyelv, mint lángnyelv, rezzen, sistereg,
s megszületünk. Megszületik a szájon
örökségünk, reményünk: ismeret.”⁵⁰

A reményhez

A megvallásból majd lehet valami ismeret. A folyamat ellenben nagyon megemelt módon tárul fel az olvasó előtt, ugyanakkor ennek felfedésére szintén szükség van a költői képre, még akkor is, ha a nyelvhez való kötöttséget plasztikusabban mutatja, mint a tanulmány elején lévő. A *Bűn* című – tematikájában rokon – költemény egy megelőző lépésnél tarthat, a bűnhöz párosuló gondolat artikulálásánál, s ennek következményénél. A *Bűnnél* a megvallás a gondolat és a kimondás megvallása. Az örület a szavakhoz erősen kapcsolódik: „sorok rácsán fogad [elméd]⁵¹ hiába rág”⁵² (*Bűn*). A kimondottaknak, így a gondolatnak az interpretációjában, azaz a megelőző elveknek a felfoghatatlanságában kering a megidézett.⁵³ Ennek tapasztalatából kelene valami ismeretet teremteni a nyelv segítségével, ahogy éppen teszi ez a vers is.⁵⁴

Nemes Nagy Ágnes *Kettős világban* című első kötete az ismeretszerzés és az ismertetés tematikáját járja körül oly módon, hogy a félelem kérdéskörének több aspektusát beemeli, mindvégig szem előtt tartva, hogy a költői képek révén tud eljutni az ismeretig magáig.

48 Uo., 25.

49 Schein is etikai felelősség sürgetésének aláhúzását fedezi fel: „[a] közlés hogyanja ebben az esetben az emberi létezés, a háború iszonyatát túlélő ember létezésének etikai felelősségéhez kötődik” = Schein, *Nemes Nagy Ágnes költészete...*, i. m., 12. A közlés ebben az interpretációban már az egzisztálásban bennfoglaltatik, amely nem párosítható egyetlen adott individuumhoz sem, és természetesen a versre magára vonatkozik.

50 A *Száravillám* című kötetben 1948-ra datált. Vö.: Nemes Nagy Ágnes, *Száravillám*, Bp., Magvető Könyvkiadó, 1957, 81–83., 81., 82. [Az összegyűjtött verseket tartalmazó kötet e verset a *Kettős világban* blokkjában helyezi el.]

51 Az összegyűjtött verseket tartalmazó kötetben az „elméd” szerepel, vö.: *Nemes Nagy Ágnes összegyűjtött versei...*, i. m., 14.

52 A *Száravillám* című kötetben szintén 1948-ra tett. Nemes Nagy Ágnes, *Bűn* = N. N. Á., *Száravillám...*, i. m., 76–78., 77. [Az összegyűjtött verseket tartalmazó kötet e verset szintén a *Kettős világban* blokkjában helyezi el.]

53 Ez adódhat abból, hogy az értelmet a kimondotthoz lehet kötni, annak szörnyűségében, s nem pedig egyénhez. Vö.: Schein, *Nemes Nagy Ágnes költészete...*, i. m., 11. A bűn továbbá nem egy adott individuumhoz kötött, hanem több egyén is, mindenki magára értheti, vö.: Uo., 15.

54 A korszak szóközpontú irodalma Nemes Nagy Ágnesnél is tetten érhető. Schein Margócsy Istvánnak ez időszak lírájára vonatkozó meglátásaira egyetértve reflektál, vö.: Schein, *Nemes Nagy Ágnes költészete...*, i. m., 13., 28.